

Норма, промяна и сакралност в арабския език и ислямската култура

Norm, Change and Sacredness in the Arabic Language and Islamic Culture

Милена Братоева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

Milena Bratoeva

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

Тодоров, Виктор, Евстатиева, Галина (съставители). *Норма, промяна и сакралност в арабския език и ислямската култура*. В памет на доц. д-р Виктор Тодоров. Под общата редакция на Симеон Евстатиев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2024, 400 с. ISBN 978-954-07-6079-7; ISBN (e-book) 978-954-07-6080-3

Настоящият колективен том е резултат от ползотворната съвместна работа на четиринадесет учени в рамките на проект, иницииран и осъществен от катедра „Арабистика и семитология“ на Софийския университет през 2021 г. Авторският колектив включва както утвърдени учени в полето на българската и световната арабистика и ислямознание, така и млади изследователи и докторанти. Задълбочените изследвания в книгата отразяват състоянието на съвременната българска арабистика и ислямознание и научните постижения на преподавателите от катедра „Арабистика и семитология“ в Софийския университет. За съжаление, един от тях, доц. д-р Виктор Тодоров (1963–2024), който ни напусна преждевременно след кратко боледуване, не успя да види публикуван този ценен академичен труд, в чиято подготовка участва като автор, съставител и ръководител на научноизследователския проект на катедрата. Затова и настоящата книга отдава почит към паметта му и започва с кратко представяне на живота и академичната му дейност (*In Memoriam*: Виктор Атанасов Тодоров (1963–2024)).

В **уводната първа глава** – „Арабският език и ислямската култура: приемственост и промяна, норма и практика, сакрално и профанно“, Симеон Евстатиев споделя размишленията си относно същностни характеристики на арабо-мюсюлманските общества и ислямската култура, които под една или друга форма са обговорени в главите на настоящата книга. По този начин Евстатиев, както сам отбелязва, въвежда ключовите понятия, които се явяват пресечна точка на разгледаните в книгата теми (с. 11). Централно сред тях е понятието *културна раздвоеност*, чийто първоизточник е сакралният код на исляма, заложен в свещените текстове – Корана и пророческата Сунна. Според автора „[ц]ялото развитие на арабите, преплетено с това на другите народи в Близкия Изток и Северна Африка, от появата на исляма в началото на VII в. сл.Хр. до наши дни, може да се разглежда като история на една забележителна културна раздвоеност“ (с. 9). Тя е общият знаменател на трите взаимно преплитащи се дихотомии в арабистиката и ислямознанието: приемственост и промяна, норма и практика, сакрално и профанно (с.23). С присъщата за научния му стил вещина и проникновеност Евстатиев излага идеите си за раздвоеността в арабския език и ислямската култура и формулира основните въпроси, свързани с конкретните ѝ проявления в езика, литературата, религията и политиката на страните от арабския свят, чиито отговори дават под една или друга форма включените в книгата изследвания. В заключение той, след като подчертава продуктивността на изведените дихотомии като научноизследователски инструмент, назовава и новите ракурси в тяхното прилагане в бъдещите научни изследвания на арабския език и исляма. След това авторът представя накратко структурата и обхвата на книгата, както и етапите, през които протича работата по научноизследователския проект, реализиран между април и септември 2021 г.

Първата част на настоящата книга, озаглавена „Българската арабистика и класическото ислямознание“, включва пет глави, които интерпретират визирани дихотомии „от гледна точка на класическото европейско ислямознание“ (Евстатиев, с. 24). **Втората глава** – „Словото като чудо: литературният дискурс на Корана“, разглежда дискуссионната тема за Корана като литературен феномен. Както подчертава авторът ѝ, Цветан Теофанов, „за съвременния литературовед е предизвикателство да намери адекватен ключ към анализа на Корана с оглед на особената му композиция, стилистика, история на рецепцията и духовна власт над вярващите му слушатели и читатели“ (с. 41). Изследването на Теофанов, един от най-ерудитаните български познавачи на священото писание на мюсюлманите и автор на превода му на български език, определено намира „адекватния ключ“ и предлага респектиращ по широтата на обхвата си анализ на различните „прочити“ (на мюсюлманските теолози и учени, на западните ориенталисти и съвременни изследователи) на Корана, чиято отправна точка е доктрината за недостижимостта на Божието слово и произтичащият от нея дебат по отношение на Мухаммад като истинския Пророк. Теофанов обосновава тезата за значимостта на литературоведското обсъждане на Корана по отношение на „екзегетичното вникване в религиозното съдържание“ (с. 69).

В следващата, **трета глава** – „Предаването на знанието в ранния ислям: устен разказ, записване и нормативен авторитет“, Павел Павлович разглежда темата за противниците и привържениците на записването на преданията, хадисите, схващано от някои мюсюлмански учени като накърняващо авторитета на Корана. Последователно и систематично авторът аргументира хипотезата си, че противопоставянето срещу записването на преданията „се появява на по-късен етап, след период, през който Коранът е единственият източник на правни норми“ (с. 75). Анализът на Павлович стъпва върху богат изворов материал и задълбочено познаване на академичния дискурс по темата, което му позволява да направи убедителни заключения по отношение на хронологията на спора, на причините за забраната за записването на хадисите, както и по отношение на еволюцията на самото разбиране за тяхната нормативност. Сред безспорните достойнства на изследването на Павлович бих откритоила и критичното обсъждане на някои западни интерпретации на тази проблематика.

Четвъртата глава – „Райските хурии: Суннитска ексегеза и литературна интерпретация на ислямската есхатологична образност“, чийто автор е Галина Евстатиева, е посветена на една от ключовите представи в ислямската есхатология – за райските девиси *хурии*. Следвайки интердисциплинарния подход, съчетаващ културологични и литературоведски изследователски методи, Евстатиева анализира по оригинален начин изобразяването и „концептуализацията на женското присъствие“ (с. 123) в рая, засвидетелствано в Корана и хадиската литература, за да ги разгледа в съпоставителен план с пародийния

образ на небесните обитателки в сатиричното произведение „Послание за опрощаването“ на арабския поет и философ Абу-л-Ала ал-Ма‘арри. Евстатиева анализира образа на хуриите като иманентен компонент на цялостната идея за рай в суннитската есхатология. Както отбелязва тя, те „постепенно се превръщат в един вид метонимия на ислямския рай“ (с.133). Изследването на Евстатиева се откроява с подчертана иновативност, дължаща се първо на обстоятелството, че то се фокусира върху художествената интерпретация на тази образност, която остава извън обсега на общия научен дискурс по темата, и второ, защото разглежда представата за хуриите в едно маргинализирано и игнорирано произведение – трактата „Послание за опрощаването“, „уникално явление в средновековната арабо-мюсюлманска култура“ (с.134, 135).

Обект на изследване в **петата глава** – „Коранът и понятието маджъз: Ибн Кайим ал-Джаузия между ислямската теология и традиционната арабска наука за езика“, е понятието *маджъз* („троп“, „алегория“), което според автора Стоян Доклев „се развива в исторически план на границата между ислямската теология и арабското езиковедие“ (с. 149). Темата е разгледана през призмата на идеите на средновековния религиозен учен Ибн Кайим ал-Джаузия – последователен противник на алегоричното интерпретиране на свещеното писание, изложени в трактата му „Запокитените мълнии срещу джахмитите и отрицателите на божествените атрибути“, в който „Ибн Кайим ал-Джаузия привежда десетки езикови и теологически аргументи срещу идеята за съществуването на преносно значение в арабския език“ (с. 168). Изследването на Доклев проследява и анализира задълбочено възгледите на „традиционалиста“ Ибн Кайим ал-Джаузия, който насочва критичния си патос срещу всяка потенциална възможност за профанизиране на Божието слово. Безспорната експертиза на Доклев по отношение на разглежданата проблематика му позволява да интерпретира конкретните аргументи на средновековния учен в контекста на големия дебат за легитимността на концепцията за маджъз в ислямската традиция.

Последната, **шеста глава** от първата част, озаглавена „Виното в поезията на Абу Нуас и ислямската религиозна норма“, е пореден убедителен пример за културна раздвоеност, „породена от напрежението между норма и практика“ (Евстатиев, с. 26) в ислямската култура. Авторката Ана Минчева разглежда темата за символичната натовареност на образа на виното във вакхическата поезия на средновековния поет Абу Нуас в контекста на строгата забрана за консумация на алкохол в ислямското право, съгласно което „пиенето на вино (*хамр*)“ престъпва „границите на Аллах“ (с. 184). Още в началото на изследването си Минчева формулира поредица от важни въпроси, които под една или друга форма са провокирани от явната диспропорция между популярността на образа на виното в класическата арабска поезия и нормативната забрана за неговата употреба. В отговор на тези въпроси Минчева излага и

коментира различни тълкувания на „своеобразните оди за виното“ (с. 187) на този противоречив поет, който възпява виното и греха, пародира кораничните добродетели и норми и в същото време, като своеобразен контрапункт, твори философско-аскетична лирика. Ценен аспект в изследването на Минчева са съжденията ѝ, свързани с генезиса на жанра на вакхическата поезия, унаследила образност и мотиви от предислямската литература, и с нейната „съвместимост“ с регламента и поведенческия код в мюсюлманското общество.

Седмата глава, поместена в началото на втората част на настоящата книга – „Модерна идентичност, национализъм и транснационализъм“, концентрира вниманието върху темата за възникването и развитието на национализма в арабските страни. В нея Йордан Пеев, един от доайените на българската арабистика, споделя своите „Наблюдения върху възникването и развитието на арабския национализъм“. Фактологично богатото изследване на Пеев представлява панорама на сложните и радикални промени, които се осъществяват в периода между XIX и началото на XX в. до края на Първата световна война в Османската империя, в чиито граници влизат почти „всички страни с арабски говорещо население“ (с. 209), както и на ключовите събития, свързани с обособяването на отделните арабски нации и държави. Един от акцентите в изследването е поставен върху ролята на Арабското възраждане (*Нахда*), което „обуславя кристализирането на национализма като възглед, станал ядро на националната идеология“ (с. 216). Друг важен акцент в това респектиращо по обхват и дълбочина изследване е поставен върху „лицата“ на реформаторските процеси и националистичните каузи в арабския свят и техните най-емблематични текстове.

Надя Филипова, авторът на **осмата глава**, наречена „Българо-арабски връзки в областта на образованието и културата през годините на Студената война“, анализира визираната в заглавието проблематика въз основа на проучване на неизследвани преди това архивни фондове на основни държавни и партийни институции и на сведения от дипломати, което прави изследването особено стойностно. В тази разработка, в която Филипова е намерила вярното сечение между информативност и аналитизъм, е проследена историята на сътрудничеството между България и страните от арабския свят в областта на културата и образованието в десетилетията на Студената война, разяснени са основните насоки във външната политика, провеждана от комунистическото управление на НРБ като част от съветския блок. Авторката отчита, разбира се, политическите промени в редица арабски държави (Египет, Сирия, Судан, Тунис и др.), които стимулират и облагодетелстват външнополитическите инициативи на България в тях.

„В търсене на модерната арабска идентичност: „Крак връз крак затуй, що е Фарияк“ е заглавието на **деветата глава** с автор Екатерина Красиминова. Обект на нейното изследване е едно от най-емблематичните произведения

на Арабското възраждане (*Нахда*) „Крак връз крак затуй, що е Фарияк“ на ливанския писател и интелектуалец Фарис аш-Шидяк, интерпретирано през призмата на теорията за идентичността на Питър Бърк и Джан Стетс, за да се отговори на основните въпроси, формулирани от Красиминова – „какви са основните ценности, които изграждат модерната арабска идентичност, и как те формират и променят арабската идентичност на *Нахда* според Ахмад Фарис аш-Шидяк“ (с. 264). Отговорът на авторката е разгърнат в многопластова и проникновена интерпретация на този уникален продукт на модерната арабска литература, публикуван през 1855 г. в Париж, на контекста, в който се появява, на жанровата му неопределеност, на шокиращия му език и стил, на нееднозначната му рецепция от страна на литературната критика и не на последно място, на централната тема – за арабската идентичност, такава каквато тя е проектирана в него. Красиминова аргументира изчерпателно и убедително заключението си, че модерната арабска идентичност в произведението на ливанския творец „е идентичност, намираща се в процес на развитие“ (с. 289), белязана в определена степен от „раздвоеност“ между „традиционно-то“ и „модерното“, между „свое“ и „чуждо“.

Последната, **десета глава** в тази част – „Дебати за влиянието на арабския език върху персийския: краен пуризм, умерен реформизъм, консерватизъм“, разглежда въпроса за влиянието на арабския език върху персийския в рамките на движението за езикова реформа на персийския език, започнало в Иран към средата на XIX в. Авторът ѝ, Илияна Божова, пречупва комплексната тема за пресичането на традицията и модерността в иранското общество през призмата на дебатите за езика, като се фокусира върху трите направления в движението за езикова реформа – „на крайните пуристи, умерените реформатори и консервативно настроените кръгове“ (с. 294). Тя аргументира тезите и заключенията си въз основа на задълбочено осмисляне на възгледите на най-ярките представители на трите направления, изразени в техни авторски текстове. Като иранист със солидна експертиза в полето на социолингвистиката Божова успява да представи изчерпателно и убедително сложността и дори драматизма на отношението към арабския език и най-вече към неговата роля за развитието на персийския, произтичащи от неизбежното вписване на чисто езиковата проблематика в голямата тема за съотношението между религиозната (ислямска) и национална (персийска) идентичност.

Последната трета част на настоящата книга „Синхронни и диахронни курси към езика и неговото изучаване“, включва четири езиковедски изследвания, в чийто фокус са различни аспекти и явления в арабския език и арабската езикова практика. Авторът на **единадесетата глава**, озаглавена „Развитие на емфатичното значение в семитските езици: частиците *La-/Lā* и *Ī/AŸ*“, Виктор Тодоров, представя детайлен диахронен анализ на употребите на прасемитските частици **la-* и *ī, които, от една страна, съхраняват емфатичната

си функция, но от друга, в процеса на тяхната граматикализация се превръщат в частици за стандартно отрицание и се обвързват с категорията определеност. Задълбоченото му изследване стъпва върху академичните трудове на водещите световни специалисти по темата, чиито хипотези Тодоров обговаря критично и с респектираща ерудираност, но освен това предлага свои алтернативни трактовки, например по отношение на употребата на $\bar{1}$ като глаголно отрицание (с. 326–327). Всичко това придава изключителна научна стойност на разработката на Тодоров.

В **дванадесетата глава** – „Религиозна лексика и езиков пуризм в османски преписи на два персийски речника: Фарханг-е Джахāнгйрī и Борхāн-е қаме“, авторът Марио Аппен се фокусира върху два „силно редуцирани“ османски преписа на два персийски тълковни речника (фарханга), съставени в Индия през XVII в., които се съхраняват в Ориенталския отдел на НБ „Св. Св. Кирил и Методий“. Целта на автора е да опише засвидетелстваната в тях религиозна лексика (ислямска, християнска, зороастрийска, манихейска), която е изцяло персийска и свидетелства за краен езиков пуризм. Както заключава Аппен, „самият факт на проявата на персийски езиков пуризм от средата на XVIII в. в Османската империя е сам по себе си любопитен“ (с. 344). Разработката на Аппен е свързана до известна степен с дисертационния му труд, посветен на ръкописа на персийския тълковен речник *Борхāн-е қаме*, съхраняван в Националната библиотека, проучен за първи път от него.

Автор на **тринадесетата глава** – „Отглаголното съществително като алтернатива на спрегаемия глагол в съвременни арабски текстове – семантични, когнитивни, функционално-стилистични и социолингвистични фактори“, е Цветомира Пашова, която изследва различните фактори, които обуславят избора между конструкции с отглаголно съществително (масдар) и такива с лична глаголна форма в съвременния книжовен арабски език. За целта Пашова създава корпус, включващ два типа текстове – художествени (отделни глави от три романа на съвременните арабски автори Науал ал-Саадауи, Ала ал-Асуани и Мурид ал-Баргути) и медийни (новини и анализи от електронните издания на три медии – ал-Джазира, Саут ал-Ирак и ал-Араби ал-джадид), като всеки подкорпус включва по около 40 000 думи (с. 351). Подбраните текстове са подложени на прецизен и обстоен количествен и качествен анализ, който води до резултати и обобщения (включително в табличен вид) с висока научно-приложна стойност.

С безспорна научно-приложна стойност се характеризира и последната **четирнадесета глава** – „Арабска граматика в начинаещо ниво“, с автор Христина Чобанова. Изследването на Чобанова е свързано с преподаването на арабски език като чужд (ПАЕЧ) в условията на диглосия и по-конкретно с подходите при преподаването на арабската граматика. Въз основа на богатия си преподавателски опит и детайлното познаване както на референтните рам-

кови документи за описание на нивата на чуждоезикова компетентност, прилагани в ЧЕО, така и на традиционните учебници по арабски език, Чобанова предлага създаването на интегративна учебна програма за начинаещо ниво по арабски език, съобразена с диглосното състояние на езика (с. 394). Тя аргументира убедително вижданията си по отношение на позитивите на интегрираните учебници по арабски език пред традиционните, в които се преподава само книжовният език, както и по отношение на педагогическите принципи, които трябва да бъдат следвани при изработването на интегративна учебна програма.

В заключение бих искала да споделя мисълта, която ме сподобява, докато четях главите в тази забележителна книга, съчинена от колегите от катедра „Арабистика и семитология“. Те сякаш не са просто глави от книга, а част от историята на катедрата, която има основен принос за развитието на арабистика и ислямознание в България, глави, които показват приемственост и са гарант за бъдещето на арабистичната наука в Софийския университет.

Проф. д-р Милена Братоева

m.bratoeva@uni-sofia.bg

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Център за източни езици и култури

бул. „Тодор Александров“ 79

София 1303

България

Prof. Milena Bratoeva, PhD

m.bratoeva@uni-sofia.bg

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Centre of Eastern Languages and Cultures

79 Todor Aleksandrov Blvd.

Sofia 1303

Bulgaria